

Антропоідентифікація жінок у щоденниковому дискурсі української мови першої половини XVIII ст.

Володимир Кліменков <https://orcid.org/0009-0005-5508-1500>

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

Надійшла до редакції: 29.04.2025 • Схвалено до друку: 26.05.2025

Анотація

Наукову розвідку присвячено дослідженню засобів однослівної антропоідентифікації жінок у щоденниковому дискурсі української мови першої половини XVIII ст., що є малодослідженим аспектом історичної антропоніміки. Автор наголошує на актуальності комплексного діяхронного вивчення регіональних антропонімічних систем, зокрема Чернігівщини та Стародубщини, які в зазначений період перебували на перетині різних культурних і мовних впливів (польського, українського, московського). **Метою** дослідження є поглиблене розуміння лінгвальних і соціокультурних особливостей життя жінок ранньомодерної України крізь призму їхнього іменування. Джерельною базою слугували унікальні щоденникові записи генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка за 1719–1754 рр., які, попри свою цінність, лише частково потрапляли в поле зору ономастів. У дослідженні застосовано комплекс **методів**, що включає загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), лінгвістичні (описовий, суцільної вибірки, контекстуальний, прагмалінгвістичний, дискурс-аналіз) і соціокультурні (історико-культурний контекстуальний аналіз, соціолінгвістичний підхід). Аналіз попередніх досліджень увиразнює загальну тенденцію до незначної кількості жіночих найменувань у писемних пам'ятках XIV–XVIII ст. Українські та польські науковці (М. Сенів, І. Єфименко, Л. Литвинчук, В. Денисюк, О. Зелінська, І. Митник, Л. Дацевич, Е. Рудницька-Фіра, М. Олейнік та ін.) одноставно пов'язують це з низьким соціально-правовим статусом жінки того часу та специфікою ділових документів, де чоловіки були основними суб'єктами правових відносин. **Ключові висновки** розвідки демонструють, що однослівні антропоніми в щоденнику М. Ханенка виконують не лише номінативну та ідентифікаційну функції, а й функцію нагадування та маркера емоційного досвіду. Їхнє використання відображає ступінь близькості, емоційне ставлення та динаміку стосунків автора зі згадуваною особою. Зокрема, доньку автор іменує ласкавими формами (*Настуся*, *Настя*) поряд з офіційною (*Анастасія*), що свідчить про українськість мови пам'ятки та інтимний характер щоденника. Дослідження також виявило, що однослівні антропоніми на зразок «ім'я» використано переважно для ідентифікації дівчаток, дівчат і жінок нижчих соціальних прошарків (з адаптованими або зниженими формами імен), тоді як церковнослов'янські форми збережені для представниць суспільних верхів. Попри домінування чоловічих найменувань, щоденник містить випадки ідентифікації жінок за прізвищем чоловіка, що характерно для представниць суспільної верхівки. Активно функціонують андроніми, утворені від імені чи прізвища чоловіка/батька за допомогою афіксів *-их-а*, *-ин-а*, *-ов-а*, що було поширеним явищем на всій українськомовній території. Досліджуваний жанр щоденника, зберігаючи ділову традицію, демонструє відхід від суто офіційних найменувань, надаючи простір для живомовних інтимних ідентифікацій. Наведені результати значно розширюють уявлення про засоби номінації та ідентифікації жінок в українському соціумі першої половини XVIII ст., відкриваючи нові перспективи для розуміння психології особистості та нюансів повсякденної комунікації того періоду.

Ключові слова: антропонім, андронім, антропонімна формула, одноклексемні найменування, щоденниковий дискурс, українська мова XVIII ст.

Anthroponymic identification of women in the diary discourse of the Ukrainian Language in the first half of the 18th century

Volodymyr Klimenkov <https://orcid.org/0009-0005-5508-1500>

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

Received: 29.04.2025 • Accepted: 26.05.2025

Abstract

This scientific study investigates the means of single-word anthroponymic identification of women in the diary discourse of the Ukrainian language during the first half of the 18th century, a largely under-researched aspect of historical anthroponymics. The author emphasizes the relevance of a comprehensive diachronic study of regional anthroponymic systems, particularly those of Chernihivshchyna and Starodubshchyna, which at that time were at the intersection of various cultural and linguistic influences (Polish, Ukrainian, Moscovite). The research **aims** to deepen the understanding of the linguistic and sociocultural characteristics of women's lives in early modern Ukraine through the prism of their naming. The primary source for this study consists of the unique diary entries of General Ensign Mykola Danylovych Khanenko from 1719–1754, which, despite their value, have only partially drawn the attention of onomasts. The study employs a complex set of **methods**, including general scientific approaches (analysis, synthesis, induction, deduction), linguistic methods (descriptive, continuous sampling, contextual, pragmalinguistic, discourse analysis), and sociocultural approaches (historical-cultural contextual analysis, sociolinguistic approach). An analysis of previous research highlights a general tendency toward a small number of female names in written records from the 14th – 18th centuries. Ukrainian and Polish scholars (M. Seniv, I. Yefymenko, L. Lytvynchuk, V. Denysiuk, O. Zelinska, I. Mytnik, L. Dacewicz, E. Rudnicka-Fira, M. Olejnik, among others) unanimously attribute this to the low socio-legal status of women at that time and the specifics of official documents where men were the main subjects of legal relations. The key findings of the study demonstrate that single-word anthroponyms in M. Khanenko's diary fulfill not only nominative and identificational functions but also the function of reminding and marking emotional experience. Their use reflects the degree of closeness, emotional attitude, and the dynamics of the author's relationship with the person mentioned. Specifically, the author refers to his daughter using affectionate forms (*Настуся, Настя*) alongside the official form (Анастасія), which indicates the Ukrainian nature of the monument's language and the intimate character of the diary. The study also revealed that single-word anthroponyms of the «name» type were predominantly used for identifying girls, young women, and women of lower social strata (with adapted or diminished forms of names), while Church Slavonic forms were preserved for representatives of the upper classes. Despite the dominance of male names, the diary contains instances of women being identified by their husband's surname, which is characteristic of representatives of the upper classes. Andronyms formed from the husband's/father's name or surname using the affixes *-ух-а, -и-а, -ов-а* are actively functioning, which was a widespread phenomenon throughout the Ukrainian-speaking territory. The researched genre of the diary, while maintaining a business tradition, demonstrates a departure from purely official names, providing space for colloquial, intimate identifications. The presented results significantly expand the understanding of the means of nomination and identification of women in Ukrainian society during the first half of the 18th century, opening new perspectives for understanding the psychology of personality and the nuances of everyday communication of that period.

Keywords: anthroponym, andronym, anthroponymic formula, single-lexeme names, diary discourse, Ukrainian language of the 18th century

Постановка проблеми. Власні назви, зокрема антропоніми, становлять важливу частину лексичної системи будь-якої мови, відображаючи глибинний зв'язок народу з його культурним і ментальним світом. Попри те, що сучасні дослідники здебільшого зосереджені на культурологічному вимірі антропонімів, проблеми історичної антропоніміки були і є актуальними. Ономасти неодноразово відзначали життєву потребу комплексного діахронійного вивчення регіональних антропонімних систем для формування повної картини розвитку загальноукраїнської номінаційної системи. Українська історична антропоніміка має потужну емпіричну базу, накопичену завдяки працям таких науковців, як С. Бевзенко, Ю. Блажчук, В. Денисюк, О. Добровольська, І. Єфименко, Р. Керста, О. Маштабей, О. Неділько, Р. Осташ, М. Сенів, І. Фаріон, М. Худаш, В. Шевцова, П. Чучка, Л. Ящук та ін. На нашу думку, досліджуючи локальні антропонімні системи, украї важливо враховувати історичні та соціально-економічні особливості розвитку відповідного регіону, що знаходить відображення у загальноприйнятих способах ідентифікації осіб передусім в офіційно-діловому дискурсі. Особливо акцентуємо, що антропонімія українських земель XVIII ст. ще не отримала системного дослідження, хоч її вивчення матиме вагоме значення для розуміння північно-східного ареалу України.

Історична своєрідність Чернігівщини і Стародубщини в зазначений період полягала в її прикордонному розташуванні: на заході вона межувала з українськими та білоруськими землями, що входили до складу Речі Посполитої, а на сході та півночі – з московськими землями, що через зовнішню політику, зокрема й мовну, усіляко намагалися асимілювати місцеве населення, на півдні – з українськими землями, що переживали складний період тотального втручання новопроголошеної (йдеться про зміну назви) імперії в усі сфери діяльності козацько-гетьманської держави аж до її повної ліквідації 1775 року. Це, власне, окреслює мовний статус Чернігівщини і Стародубщини, які опинилися своєрідним буфером між західнослов'янською (зокрема

польською) та українською, з одного боку, та московською, з іншого, антропонімними системами, демонструючи при цьому не лише власні імена з цих антропонімосистем, а й різні способи ідентифікації особи. Констатуємо, що стан вивчення способів іменування осіб, зокрема жінок, у пам'ятках окресленого регіону першої половини XVIII ст. є недостатнім для максимально повного відтворення картини формування мовної системи регіону, зокрема лексики, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Метою розвідки є дослідження та аналіз засобів однослівної антропоідентифікації жінок у щоденниковому дискурсі української мови першої половини XVIII століття, що сприятиме поглибленому розумінню як лінгвальних особливостей української мови того часу, так і соціокультурних аспектів життя жінок у ранньомодерній Україні.

Джерельним підґрунтям дослідження слугували щоденникові записи генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка за 1719–1754 рр., які в аспекті ономастики презентовані тільки кількома студіями В. Денисюка та О. Зелінської (Денисюк, 2023; Денисюк, Зелінська, 2024; Денисюк, 2025).

Дослідження стало можливим завдяки застосуванню комплексу взаємодоповнювальних **методів**, зокрема загальнонаукових (аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, систематизація та класифікація), лінгвістичних (описовий, метод суцільної вибірки, контекстуальний аналіз, прагмалінгвістичний аналіз, дискурс-аналіз), культурологічних і соціологічних (історико-культурний контекстуальний аналіз, соціолінгвістичний підхід) методів. Використання цих методів у комплексі забезпечило всебічне та глибоке дослідження теми, дало змогу не лише виявити та описати засоби антропоідентифікації, а й інтерпретувати їх у широкому лінгвістичному та соціокультурному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Майже в кожному науковому дослідженні, присвяченому антропонімії того чи того історичного періоду, різною мірою розглянуто питання функціонування власних жіночих найменувань. Україністика має як окремі статті чи розділи в монографіях чи дисертаційних

працях (див. розвідки Л. Гумецької, В. Денисюка, О. Зелінської, О. Маштабей, Л. Самійленко, Л. Литвинчук (Ящук) та ін.), так і спеціальне дослідження «Українська антропонімія XIV–XVIII ст. (жіночі найменування)» М. Сенів (Сенів, 1986). Науковці однакові в тому, що незначна кількість жіночих найменувань у писемних пам'ятках зумовлена соціальним чинником: жінка навіть у XVIII ст. не була юридичною особою, а тому її ідентифікували виключно за чоловічою лінією. Зокрема, М. Сенів причиною незначної кількості жіночих іменувань у діловій документації XIV–XVIII ст. вважає нерівноправне, залежне становище жінки в суспільстві та сім'ї (Сенів, 1980, с. 161, 200). Такої думки дотримуються І. Єфименко (Єфименко, 2007), Л. Литвинчук (Литвинчук, 2002; Ящук, 2018), В. Мойсієнко (Мойсієнко, 2013). В. Денисюк та О. Зелінська незначну кількість власних найменувань жінок у ділових документах Брацлавщини XVI ст. пояснюють кількома причинами: «...по-перше, шляхта на Брацлавщині тільки починала формуватися як соціальний прошарок... По-друге, прерогатива чоловіка як захисника держави, а відтак і захисника та глави сім'ї детермінувала його присутність у будь-якій діловій ситуації» (Denysiuk, Zelinska, 2023, с. 49).

Прикметно, що такі ж причини відсутності найменувань жінок у ділових текстах називають і польські мовознавці. зокрема, студіювання ділової документації Волині дало підстави І. Митнік виокремити дві основні причини малої кількості найменувань жінок – специфіка документа та соціально-правовий статус: «Імена жінок рідко зафіксовано в досліджуваних джерелах. Це пояснюється як характером документів, так і соціальним статусом жінок у давньому суспільстві» (Mytnik, 2010, с. 20); «...роль жінок у суспільно-правових відносинах була обмеженою. <...> Саме цією правовою та суспільною несамостійністю жінок слід пояснювати низьку частоту вживання їхніх найменувань у давніх документах» (Mytnik, 2010, с. 312–313).

У цьому аспекті звернемо увагу на висновки, які І. Митнік зробила, дослідивши антропонімію суміжної території – Холмщини XVI–XVII ст., де, порівняно з Волинню, кількість іменувань жінок

значно більша: до вже названих причин мовознавця додає ще етнічну належність (Mytnik, 2019, с. 241, 264). Л. Дацевич присвятила спеціальну розвідку антропонімікону жінок Мельницького повіту XVI–XVII ст. Основними причинами нечастої появи в ділових текстах особових найменувань жінок дослідниця вважає їхній правовий і соціальний статус: «Цеповною мірою зрозуміло, оскільки правовий статус і суспільне становище тодішньої жінки призвели до того, що в історичних документах ми рідко фіксуємо жіночі особові назви» (Dacewicz, 1994, с. 81). Е. Рудницька-Фіра, студіюючи назовництво краків'ян XVI–XVIII ст., зауважила, що кількість жіночих імен суттєво поступається чоловічим: «Жінки, як відомо, у XVI столітті не надто часто виявляли себе в публічному та суспільному житті. Найбільше зареєстрованих жіночих імен ми знаходимо в церковних метриках, значно менше – в інших світських документах» (Rudnicka-Fira, 2013, с. 29). М. Олейнік, який дослідив антропонімію староства Грабовецького XVI–XVIII ст., також назвав дві причини, що детермінували наявність особових найменувань жінок у діловій документації, – правовий статус і соціальне становище: «У проаналізованих документах зафіксовано невелику кількість жіночих імен. Це зумовлено специфікою цих документів, а також не надто сильною соціально-правовою позицією жінок у досліджуваний період» (Olejnik, 2019, с. 229); «Жіночі прізвища відрізняються від чоловічих. Їхньою характерною рисою є вказівка на залежний зв'язок: жінку називали патронімами, коли вона була незаміжньою, і маритонімами, коли вона була одруженою або вдовою» (Olejnik, 2019, с. 230).

Інша причина незначної кількості власних найменувань жінок – специфіка тексту. Е. Вольнич-Павловська, та В. Шульовська зауважують, що «ступінь точності ідентифікації особи [йдеться про жінок – В. К.] залежить від характеру документа» (Wolnicz-Pawłowska, Szulowska, 1998, с. 221). Суголосною є думка М. Койдера, який обґрунтовує залежність кількості іменувань жінок від виду ділового документу: «Світські джерела, наприклад судові книги, переважно містять чоловічі антропоніми – саме чоловіки представляли свої сім'ї в суді,

виступали сторонами в угодах, розпоряджалися майном сім'ї в заповітах. Жінки особисто з'являлися в "книгах" у разі кримінальних справ або скарг, або ж коли їх не могли представляти чоловіки, батьки чи чоловіки – у випадку вдів і сиріт. У цьому контексті метричні книги містять значно більше жіночих особових імен, оскільки під час прийняття таїнств вимагалася присутність обох батьків, хрещених батьків чи свідків, тобто представників обох статей. В акті хрещення ми знаходимо ім'я хрещеної і водночас миропомазаної дитини (дівчинки), опис, що позначає батьків (найчастіше ім'я та прізвище батька та ім'я матері), а також імена та прізвища хрещених батьків (часто це були дві або навіть три пари – у випадку шляхетських дітей або дітей священників), а також хрещеної бабусі. В актах шлюбів це імена та прізвища осіб, що укладають шлюб, а також імена та прізвища свідків, часто чотирьох або шести. В актах поховань поруч з ім'ям та прізвищем або описом, що ідентифікує померлу особу, найчастіше подана інформація про батьків. У всіх типах актів найменування жінок засвідчені нарівні з найменуваннями чоловіків» (Kojder, 2014, с. 235). Далі науковець додає: «Спосіб ідентифікації жінок значною мірою залежав від типу джерела, а також від мови, якою воно було укладене. Судові та спадкові документи точно ідентифікували особу, тоді як люстрації – спрощено» (Kojder, 2014, с. 250). Акцентуємо ще раз: усі ці висновки, зроблені українськими та польськими науковцями, ґрунтовані на дослідженні ділових текстів XVI–XVIII ст.

Функціонування власних найменувань жінок у пам'ятках історіографічного жанру дослідив В. Денисюк, визначивши такі причини антропонімної диспропорції: «1) жінки тривалий час не брали участі у воєнному та суспільному житті країни, а якщо в тексті пам'ятки й засвідчено найменування жінок, то лише тих, які посідали високе становище в суспільстві або були дружинами воєначальників; 2) автори творів історіографічного жанру, змальовуючи події майже одного часового зрізу, виявляли суб'єктивність у виборі тієї чи іншої історичної особи чи її найменування» (Денисюк, 2006, с. 66).

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджувані щоденникові записи представника української суспільної верхівки XVIII ст. Миколи Ханенка демонструють витворення нового жанру, що, проте, зберігав потужну ділову традицію, водночас засвідчуючи відхід від узвичаєних для ділових текстів найменувань, та особливості живомовного найменування, адже щоденник як жанр є унікальним простором для саморефлексії, фіксації подій та емоцій. У досліджуваних записах активними є однослівні антропоніми, які у щоденниковій практиці набувають специфічних функцій і значень. Їхнє використання не лише ідентифікує особу, але й відображає ступінь близькості, емоційне ставлення та динаміку стосунків автора щоденника зі згадуваною особою. Однією з ключових особливостей функціонування однослівних антропонімів у щоденнику є їхня здатність передавати інтимність і близькість стосунків. Зазвичай звернення до особи лише на ім'я часто свідчить про високий ступінь довіри, емоційний зв'язок і неформальне спілкування. Це характерно для згадок про членів родини, близьких друзів. В аспекті родини аналізований «Щоденник» яскраво демонструє своє призначення – «про всіх і себе для себе», визначаючи цим прерогативу кожного структурного типу антропоідентифікації. У контексті щоденника, де відсутня необхідність у повному офіційному представленні, такі антропоніми стають своєрідним кодом, зрозумілим лише автору та, можливо, обмеженому колу осіб. «Жіноча» лінія родини засвідчує найменування для дружини та її мам виключно на апелювативному рівні – *жена*, *теща*, тоді як доньку залежно від віку М. Ханенко називає *Настусею* (*Коло вечерень пріехала жена въ Глуховъ зъ дочерю Настусею* (ДНХ, с. 156); *Писальъ въ домъ къ женѣ, а въ Глуховъ къ Іосифу съ посилкою женѣ и дочерѣ Настусѣ шляпъ дамскихъ и 10 лимоній свѣжихъ* (ДНХ, с. 314–315); *Вечеромъ посѣщаль болную Настусю Іванъ Гамалія* (ДНХ, с. 482)), *Настею* (*Жена съ дочерью Настею кланялась графинѣ и тамъ объдала купно зо мною* (ДНХ, с. 479)), *Анастасією* (*Числа сего жъ зять Савичъ зъ дочерю нашею Анастасією отъхаль къ Левенкъ и далье къ Кривцѣ* (ДНХ, с. 191)). 3-

поміж трьох варіантів імені для найменування доньки в щоденниковій практиці генерального хорунжого найбільш уживаним є *Настуся*, що слугує одним із доказів українськості мови пам'ятки. Номінація осіб жіночої статі за допомогою апелятивів на позначення сімейних/родинних зв'язків (*дочь, matka, мамка, кума*), суспільного стану («титультні» (*графиня, цесаревна, полковникова, енералша* та ін.) та етикетні (*пань, господа*) лексеми), виду діяльності (*прачка, швачка* та ін.), частина яких засвідчує апелятивну андронімність, – поширене явище в досліджуваних записах.

Щоденник – це часто простір для швидких записів, фіксації миттєвих думок і вражень. У таких умовах стислість та економія мовних засобів є надзвичайно важливими. Використання лише одного слова для іменування особи дає змогу авторові оперативно занотовувати інформацію, не витрачаючи час на повне ім'я та по батькові або інші додаткові ідентифікатори. Це засвідчує особистий характер записів, де деталізація не завжди є пріоритетною, оскільки головне – зафіксувати суть.

Однослівні антропоніми у щоденнику нерідко несуть емоційне забарвлення. Залежно від контексту та емоційного стану автора, одне й те саме ім'я може викликати різні асоціації. Наприклад, згадане ім'я *Настуся* трапляється в записах, пов'язаних із радісними подіями, а через деякий час – у контексті розчарувань, напр.: *Объдали я и зять Савичъ зъ Настусею у Якубовича* (ДНХ, с. 478); *Настуся жестоко хоровала на фебру и горячку* (ДНХ, с. 482). Отже, антропонім стає не просто ідентифікатором, а своєрідним маркером емоційного досвіду. Ця суб'єктивність є невід'ємною частиною щоденникового дискурсу.

Однослівним антропонімним типом «ім'я» М. Ханенко ідентифікує переважно дівчаток і дівчат, а також жінок, які належать йому та які виконують різні види робіт по господарству. Зокрема, для дівчаток і дівчат автор використав такі адаптовані й церковнослов'янські жіночі імена: *дочерью паней Березовской Марвою* (ДНХ, с. 18); *дочерь его паннь Елень* (ДНХ, с. 28); *Дъвчинъ Улянъ кунтушикъ суконный* (ДНХ, с. 42); *дочере-жь ея маленькой Катеринъ* (ДНХ, с. 45); *...Леонтиевъ, которому вчора дочь Евфимія родилась* (ДНХ, с. 57);

государини принцессы Анны (ДНХ, с. 85); *...а дитину Галю привезли вечеромъ* (ДНХ, с. 113); *Были крестины у п. Искрицкого дочери новорожденной Татіаны* (ДНХ, с. 117); *дочь Екатерины* (ДНХ, с. 130); *племянницу мою Іуліану* (ДНХ, с. 138); *дочери его, новорожденной Александры* (ДНХ, с. 208); *...г. Лизогубъ съ старшою Параскевією, а я съ меншою Дарією, дочерми графа Александра Івановича Румянцова* (ДНХ, с. 336); *дочери его Христины* (ДНХ, с. 436); *дочерьъ Катеринъ* (ДНХ, с. 465); *дочерью Елисаветою* (ДНХ, с. 469); *дочерью своею Марією* (ДНХ, с. 480) та ін. За допомогою імені М. Ханенко антропоідентифікує жінок, використовуючи нейтральні або знижені форми, напр.: *Макринъ на серпанокъ 20 к.* (ДНХ, с. 40); *Куплено свить двъ для Параски и для баби* (ДНХ, с. 107); *Макринъ на полотно 24 к.* (ДНХ, с. 108); *За пошите свиты Парасиъ 6 к.* (ДНХ, с. 108); *Лукириъ 12 к.* (ДНХ, с. 122); *Бабъ глуховской Уліанъ* (ДНХ, с. 167) та ін., що, однак, дає підстави висновувати про використання церковнослов'янських форм імені для номінації представниць суспільних верхів, адаптованих варіантів – для представниць нижчих прошарків.

Через використання однослівних антропонімів можна простежити динаміку стосунків автора щоденника з іншими людьми. Наприклад, на початкових етапах знайомства може бути занотоване повне найменування, а згодом, у міру зближення, воно буде скорочене до одного імені чи прізвища. І, навпаки, якщо стосунки погіршуються або якщо виникає дистанція, автор може повернутися до більш офіційної форми або ж взагалі уникати згадки імені, хоч це складно простежити в аналізованій пам'ятці. Квантитативну варіантність яскраво ілюструє антропоідентифікація козачки, графині, статс-дамі, свекрухи російської імператриці Єлизавети Петрівни та матері останнього гетьмана України Кирила Розумовського Наталії Дмитрівни Розумовської, де перше вживання засвідчує близькі стосунки між генеральним хорунжим і представницею української суспільної верхівки, а тому Ханенко використав однослівне найменування *госпожею Розумовскою* (ДНХ, с. 178), яким продовжив послуговуватися й надалі, напр.: *господи Розумовской* (ДНХ, с. 231); *господа Розумовская*

(ДНХ, с. 248); *г-жи Розумовской* (ДНХ, с. 259); *г. Розумовской* (ДНХ, с. 260) та ін., лише двічі засвідчивши повне найменування, напр.: *госпожъ Наталіи Демяновнъ Розумовской* (ДНХ, с. 235); *Наталіи Демяновны г. Розумовской* (ДНХ, с. 487), та один раз – ім'я та по батькові, напр.: *матушка Наталія Демяновна* (ДНХ, с. 474).

Досліджуваний «Щоденник» засвідчує повне домінування чоловічих найменувань, що детерміноване позамовними чинниками. Для розуміння того, про кого йдеться, завжди імпліцитно присутнє найменування чоловіка, тому особу жіночої статі (переважно дружину) М. Ханенко антропоідентифікує за допомогою прізвища (апелятив не враховуємо), напр.: *панъ Мальшевской* (ДНХ, с. 7); *панеи Борковской* (ДНХ, с. 16); *панъи Турковской* (ДНХ, с. 17); *панъ Ломиковская* (ДНХ, с. 26); *панеи Ломиковской* (ДНХ, с. 45); *княгиню Хованскою* (ДНХ, с. 93); *Круковскую* (ДНХ, с. 101); *полковницею Дуровою* (ДНХ, с. 117); *асаулиной Яворской* (ДНХ, с. 119); *Галецкая* (ДНХ, с. 123); *панъи Чернолузской* (ДНХ, с. 127); *Гойской* (ДНХ, с. 171); *графини Чернишевой* (ДНХ, с. 263); *княжною Адоевскою* (ДНХ, с. 379); *Скоропадской* (ДНХ, с. 507). Наведені прізвища доводять факт їхньої наявності у представників суспільних верхів, тоді як представників нижчих прошарків продовжували антропоідентифікувати хоч і однослівно, проте за допомогою інших структурних типів, зокрема андроніма – «іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвиськом її чоловіка» (Чучка, 2004, с. 26). Нам більш умотивованою видається думка В. Денисюка та О. Зелінської, які вважають андронімом найменування жінки за будь-яким антропонімним складником її чоловіка, батька, брата, тобто будь-кого з чоловічої статі її родини (Denysiuk, Zelinska, 2023, с. 52), хоч для XVI ст. дослідники простежили такі утворення тільки від імен та прізвищ чоловіка та батька. Як засвідчують щоденникові записи, в українському північно-східному ареалі першої половини XVIII ст. активно функціювали андроніми, утворені від імені чи прізвища чоловіка / батька за допомогою різних афіксів (-**их**-а, -**ин**-а, -**ов**-а), що властиво було всій українськомовній території, напр.: *Ісакъ Пузиръ оженился на Сависъ* (ДНХ, с. 25); *За медъ и пиво у Ляшихи набранное 42 к.* (ДНХ, с. 103); *Зъ*

Ляшихою расплата учинена за дуклю (ДНХ, с. 104); *Панъ Іванова Борознина была у мене въ домъ и Пузириха за своими дълами* (ДНХ, с. 109); *панею Андріевою* (ДНХ, с. 110); *панъ Скоруппина* (ДНХ, с. 111); *панеи Скоруппиной* (ДНХ, с. 112); *За медъ Ляшихъ заплачено 30 к., за пудъ соли 40 к.* (ДНХ, с. 122); *За нъкоторыми покупками послана Петриха въ Стародубъ* (ДНХ, с. 139); *...отобъдавъ у Скоруппиной* (ДНХ, с. 170); *Оная жонка Бондариха бѣжала* (ДНХ, с. 192); *Привезла Федориха дячиха зъ Курковичъ килимъ новыи* (ДНХ, с. 201); *Кума моя воеводша дарила мене хусткою и кошелкомъ, а я ей стіонжкою золотою, у г. Гамалииной взятою* (ДНХ, с. 207); *Вечеромъ были капитанша Бранчинова, Іванова Гамальина и Пиковчиха у жены моеи* (ДНХ, с. 210); *За здѣланные сыну 3 рубашки зъ манжетами заплачено Антонисъ 1 р.* (ДНХ, с. 262); *По полдни государиня изволила ездить до Перова для посѣщенія родившей Жоравкиной* (ДНХ, с. 434).

Менш знайомі особи при антропоідентифікації їх андронімом отримували коментування для актуалізації в майбутньому, напр.: *Зъ Василювки прибывши, засталъ писмо отъ Федора Ширая, чтобъ съехатся въ Стародубъ для розговору зъ Валкевичемъ и Ланчихою (женою Ланка) о рубановскихъ добрахъ, о чемъ къ нему и отписано* (ДНХ, с. 169).

Одиничним уживанням презентоване утворення із суфіксом -**ичк**-а, напр.: *20-го были въ дворцъ я и Гудовичъ по службѣ, а вечеромъ былъ у насъ стряпчій графскій Антипъ Івановъ и приносить купчую отъ Григорія Любистка, написанную Раковичцъ и дѣтямъ на на футоръ Шнаковский на галицкомъ степу, проданный отъ него за 1,500 р., на которой мы трое и полковникъ Божичъ въ свѣдѣтельство подписались* (ДНХ, с. 340).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, однослівні антропоніми в досліджуваному щоденнику виконують не лише номінативну та ідентифікаційну функції, а часто – функцію нагадування. Для автора щоденника достатньо лише згадати ім'я, щоб у пам'яті виник ланцюжок асоціацій: події, розмови, емоції, пов'язані з цією людиною. Це перетворює антропонім на своєрідний тригер, що активує спогади, даючи змогу авторові зануритися у свій внутрішній світ. Однослівні антропоніми повною

мірою відображають ті засоби номінації для ідентифікації жінок, що були властиві українському соціуму першої половини XVIII ст. Однослівні антропоніми у щоденнику – це не просто імена, а багатогранні маркери, що відображають глибину особистісного сприйняття, емоційного стану та динаміки стосунків. Їхнє функціонування є яскравим прикладом того, як мова в особистому просторі

приспосовується до індивідуальних потреб, створюючи унікальну, інтимну та надзвичайно виразну систему ідентифікації та позначення. Дослідження цих особливостей відкриває ширше розуміння психології особистості та нюансів повсякденної комунікації, зафіксованої у приватних записах.

Умовні скорочення

ДНХ – Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1727–1753 г. Київ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 584 с.

Література

- Денисюк, В. (2025). Топонімікон «Щоденника» Миколи Ханенка. Торчинський, М. (ред.). *Поділля. Філологічні студії* : електронний збірник наукових праць, вип. 18, т. 2. Хмельницький, с. 56–62.
- Денисюк, В. В. (2006). *Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст.* Київ : Міленіум.
- Денисюк, В. В. (2023). Онімна периферія щоденникового дискурсу української мови першої половини XVIII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, т. 68, вип. 1/2, с. 59–72.
- Денисюк, В., Зелінська, О. (2024). «Щоденник» Миколи Ханенка крізь призму еклезіонімії. *Лінгвістика* : зб. наук. праць, вип. 2 (50). Полтава, с. 53–63.
- Єфименко, І. (2007). Способи найменування жінки в східнослов'янських писемних пам'ятках XVII ст. Cieślíkowa, A., Czopek-Kopciuch, B., Skowronek, K. (red.). *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*. Kraków : Wydawnictwo «Pandit», s. 189–202.
- Литвинчук, Л. (2002). Найменування жінки в пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. *Волинь – Житомирщина*, вип. 9. Житомир, с. 162–165.
- Мойсієнко, В. (2013). Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної «руської» мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті. Німчук, В. В. (ред.). *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Луцьк : СПД ФО Купровський В. М., с. 64–143.
- Сенив, М. І. (1986). *Украинская антропонимия XIV–XVIII вв. (женские наименования)* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Ужгород.
- Сенів, М. (1980). Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. Гринчишин, Д. Г. (ред.). *З історії української лексикології*. Київ : Наукова думка, с. 160–200.
- Чучка, П. П. (2004). Андронім. Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., Зяблюк, М. П. (ред.). *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія, с. 26.
- Ящук, Л. (2018). Кременецька земська книга 1578 року як джерело історії української мови. Мойсієнко, В. М., Собчук, В. Д. (ред.). *Кременецька земська книга 1578 року*. Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, с. 5–52.
- Dacewicz, L. (1994). *Nazewnictwo kobiet w dawnym powieście mielnickim (XVI–XVII w.)*. Białystok : Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Denysiuk, V., Zelinska, O. (2023). Kobiety Braclawszczyzny z drugiej połowy XVI wieku i pierwszej dekady XVII wieku przez pryzmat antroponimii. *Poradnik językowy*, 4, s. 46–58.
- Kojder, M. (2014). *Antroponimia historyczna starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej.
- Mytnik, I. (2010). *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski.
- Mytnik, I. (2019). *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*. Warszawa ; Lublin : Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Olejnik, M. (2019). *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Rudnicka-Fira, E. (2013). *Imiennictwo krakowian od XVI do XVIII wieku na tle historii i kultur*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Wolnicz-Pawłowska, E., Szulowska, W. (1998). *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich: XV–XIX wiek*. Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

References

- Denysiuk, V. (2025). Toponimikon «Shchodennyka» Mykoly Khanenka [Toponymic of Mykola Khanenko's "Diary"]. Torchynskyi, M. (red.). *Podillia. Filology studies*, vyp. 18, t. 2. Khmelnytskyi, pp. 56–62. (in Ukrainian).
- Denysiuk, V. V. (2006). *Antroponimy v ukrainskii istoriografichnii tradytsii druhoi polovyny XXVII – XXVIII st.* [Anthroponyms in the Ukrainian historiographical tradition of the second half of the 17th – 18th centuries]. Kyiv : Milenium. (in Ukrainian).
- Denysiuk, V. V. (2023). Onimna peryferiia shchodennykovoho dyskursu ukrainskoi movy pershoi polovyny XXVIII st. [The onymic periphery of the diary discourse of the Ukrainian language of the first half of the 18th century]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. 68, vol. 1/2, pp. 59–72. (in Ukrainian).
- Denysiuk, V., Zelinska, O. (2024). «Shchodennyk» Mykoly Khanenka kriz pryzmu eklezionimii [Mykola Khanenko's "Diary" through the prism of ecclesionyms.]. *Linguistics*, vol. 2 (50), Poltava, pp. 53–63. (in Ukrainian).
- Yefymenko, I. (2007). Sposoby naimenuvannia zhinky v skhidnoslovianskykh pysemnykh pamiatkakh XVII st. [Ways of naming women in East Slavic written monuments of the 17th century]. Cieślukowa, A., Czopek-Kopciuch, V., Skowronek, K. (Eds.). *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*. Kraków : Wydawnictwo «Pandit», pp. 189–202. (in Ukrainian).
- Lytvynchuk, L. (2002). Naimenuvannia zhinky v pamiatkakh Zhytomyrshchyny XXVI–XVII st. [Women's names in monuments of the Zhytomyr region of the 16th–17th centuries]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, vol. 9. Zhytomyr, pp. 162–165. (in Ukrainian).
- Moisiienko, V. (2013). Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. yak vidobrazhennia ofitsiinoi «ruskoi» movy VKL seredyny XVI st. u yii pivnichnoukrainskomu variant [Lutsk Castle Book of 1560–1561 as a reflection of the official "Rus" language of the Grand Duchy of Lithuania in the mid-16th century in its North Ukrainian variant]. Nimchuk, V. V. (Ed.). *Lutsk Castle Book 1560–1561*. Lutsk : SPD FO Kuprovskyi V. M., pp. 64–143. (in Ukrainian).
- Senyv, M. Y. (1986). *Ukraynskaia antroponymia XXIV–XXVIII vv. (zhenskye naymenovaniya)* [Ukrainian anthroponymy of the 14th–18th centuries (female names)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Uzhhorod. (in Russian).
- Seniv, M. (1980). Osnovni sposoby y zasoby identyfikatsii zhinky v pysemnykh pamiatkakh ukrainskoi movy XXIV–XXVIII st. [The main methods and means of identifying women in written monuments of the Ukrainian language of the 14th–18th centuries]. Hrynchyshyn, D. H. (Ed.). *From the history of Ukrainian lexicology*. Kyiv : Naukova dumka, pp. 160–200. (in Ukrainian).
- Chuchka, P. P. (2004). Andronim [Andronym]. Rusanivskyi, V. M., Taranenko, O. O., Ziabliuk, M. P. (Eds.). *Ukrainian language. Encyclopedia*. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, pp. 26. (in Ukrainian).
- Yashchuk, L. (2018). Kremenetska zemska knyha 1578 roku yak dzherelo istorii ukrainskoi movy [Kremenets Zemstvo Book of 1578 as a Source for the History of the Ukrainian Language]. Moisiienko, V. M., Sobchuk, V. D. (Eds.). *Kremenets Zemstvo book of 1578*. Kremenets : Kremenetsko-Pochaivskyi derzhavnyi istoriko-arkhitekturnyi zapovidnyk, pp. 5–52. (in Ukrainian).
- Dacewicz, L. (1994). *Nazewnictwo kobiet w dawnym powieście mielnickim (XVI–XVII w.)*. Białystok : Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego. (in Polish).
- Denysiuk, V., Zelinska, O. (2023). Kobiety Braclawszczyzny z drugiej połowy XVI wieku i pierwszej dekady XVII wieku przez pryzmat antroponimii. *Poradnik językowy*, 4, s. 46–58. (in Polish).
- Kojder, M. (2014). *Antroponimia historyczna starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej. (in Polish).
- Mytnik, I. (2010). *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski. (in Polish).
- Mytnik, I. (2019). *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*. Warszawa ; Lublin : Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. (in Polish).
- Olejnik, M. (2019). *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. (in Polish).
- Rudnicka-Fira, E. (2013). *Imiennictwo krakowian od XVI do XVIII wieku na tle historii i kultur*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. (in Polish).
- Wolnicz-Pawłowska, E., Szulowska, W. (1998). *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich: XV–XIX wiek*. Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. (in Polish).

Автор

Володимир Кліменков, здобувач ОР «доктор філософії» (спеціальність «Філологія»)

e-mail: horosen@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5508-1500>

Author

Volodymyr Klimenkov, PhD candidate (specialty "Philology")

e-mail: horosen@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5508-1500>

Конфлікт інтересів

Автор засвідчує про відсутність конфлікту інтересів

Conflict of Interests

The author declares that he has no conflict of interest